

ביקורת ספרים

הרב דב קינרייך

ירושלים

ספר "אישות, הלכה וכוונות התורה"

מחבר הרב יצחק שילת

מבקשי הפשטות המתחדשים בכל יום, שמחים היו בוודאי בספר שיראה כיצד פארות ההלכה וסעיפיה נטועים בפסוקי המקרא ובפשטיו. החיבור בין פשוטו של מקרא לדיני השולחן ערוך הוא מלאכה גדולה ועצומה. כשהוצע לסקור במדור את הספר 'אישות, הלכה וכוונות התורה', היה זה מפני ששמו מעיד עליו שהוא נוגע בתחום זה.

ראשית, נציג את הספר. מחברו הוא הרב יצחק שילת שליט"א, תלמיד חכם מפורסם, ראש ישיבה בולט שלמד מפי גדולי החכמים בדור הקודם: הרב צבי יהודה הכהן קוק, הרב הנזיר והרב גדליה נדל, זכר צדיקים לברכה. הרב שילת ממשיך בכישרון רב את דרך מורו ר"ג נדל, ומתמחה במשנת הרמב"ם, בה חידש רעיונות מרתקים. כמו כן תרגם וההדיר ספרים רבים, מהם כמה מספרי הרמב"ם אשר כתבם בערבית. הוא עוסק גם בהגות ומחשבת ישראל, ונחשב לקול מקורי ומבריק. ספר זה עוסק בסוגיות הלכתיות הנוגעות לדיני אישות, וללא ספק ניתן לפגוש בו את הגאונות האופיינית לרב המחבר, ואת דרך לימודו הייחודית.

בעיקרו של דבר מדור הביקורת עוסק בספרים מתחום עניינו של כתב העת, כלומר, מקרא, ואם כן היינו נדרשים לתמוה מה לספר הלכה ולמדור זה. אך כאמור, ספר זה חורג מתחומי ההלכה ונדרש לדבר נוסף הקרוי בשם הספר: "כוונות התורה".

מה הן "כוונות התורה"? באורח מוזר משהו, גם הקורא לא ימצא את פשר המושג – העיקרי כל כך בחיבור – מתוך הספר, מלבד הפנייה למבוא שכתב המחבר לכרך הקודם אשר נעשה גם הוא במתכונתו ונקרא: "רפואה, הלכה וכוונות התורה". שם מפרש לנו הרב שילת שאין כוונתו לטעמי המצוות, אלא למונח אותו למד ממורו ורבו הג"ר גדליה נדל זצ"ל, והוא: "הרעיון של המצווה". מה בין טעמי המצוות לרעיון שלהן? המחבר מביא לדוגמא את מצוות סוכה. הרעיון של המצווה הוא שהסוכה תשמש לבית במשך שבעת ימי החג תחת ביתו של העם. מכך נגזרות מספר הלכות, כגון 'גזירת תקרה', 'תשבו כעין תדורו' ו'דירת עראי'. זהו אינו הטעם של מצוות סוכה. טעמה מפורש בתורה: למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל וגו'. אולם יש למצווה איזו שהיא תבנית בעלת תוכן שהיא המבוקשת על ידי התורה וממנה ניתן להסיק את צורת המצווה והלכותיה.

נתינת הדעת ל"רעיון של המצווה" מובילה בהכרח לפסוקי התורה - וכיון שאין אנו דורשים את המקראות, יהיה נכון אף לומר שהיא מובילה בהכרח לקריאה של פשט פסוקי התורה. כמובן שלצד הפסוקים יבוא גם עיון בדברי חז"ל שלימדונו את תבנית המצוות וצורתן, ומדבריהם יכולים אנו להסיק את רעיון המצווה במקומות רבים. אבל בכל מקרה נצטרך להשוות את מלאכתם של חז"ל לפשט פסוקי התורה ולראות כיצד משתלשל הגדר הרעיוני של המצווה מצורתו במקרא לצורתו בדברי חכמים.

מלאכה זו קשה, חשובה וחדשנית. המחבר מודע לחידוש הגדול שבה ומעיד: "העיסוק בכוונות התורה הוא אולי חידושו העיקרי של החיבור הנוכחי, זהו פן פשוט (במובן העמוק של המלה הזאת) (הסוגריים במקור ד.ק.) נקי וערכי של ההליך ההלכתי שבכוחו לספק תשובות לשאלות יסודיות, כפי שיתברר בע"ה בגוף החיבור. אין כמעט סוגיה שלא הוארה באור זה" (הקדמה לרפואה, הלכה וכוונות התורה).

השאלה הגדולה היא האם הספר עומד בתקווה הגדולה שנוטע בנו שמו. למיטב השגתנו יש פער מסוים בין כותרת הספר לתוכנו. בהתייחס לחיבור 'אישות, הלכה וכוונות התורה' נוכל לומר כי הספר מאופיין יותר כספר הלכה כשכוונות התורה אינן עומדות במרכזו. מתוך 365 עמודים, אין יותר מעשרים העוסקים ברעיונות המצווה. גם באותם מקומות שהמחבר כן נזקק לכך, העיסוק אינו מקיף דיו.

נדגיש כבר עכשיו, כספר הלכתי, מדובר ביצירה מרשימה. הספר מקיף סוגיות רבות, רגישות ומשמעותיות - כמו זנות תחת השפעה פסיכולוגית של רבנים כריזמטיים, גט על תנאי ליוצאים למלחמה - ודן בהם בבהירות יוצאת דופן. גם כאשר המחבר מבקש לקדם גישה מסוימת, לעולם יקדים ויציג את כל צדדי הסוגיא והקורא מקבל תמונה שלימה של החומר הנידון משורשי הסוגיא עד דעות הפוסקים והצעות מעשיות. הכתיבה קולחת וברורה, והדיון ההלכתי אינו תיאורטי אלא מתייחס גם להיבטים הפרקטיים מתוך הכרת המציאות.

לא זו בלבד, המחבר גם נותן דעתו בהרחבה לשינויים החברתיים והתודעתיים, בנוגע למעמד האשה ועוד, ונושא ונותן כמה צריכים הם להשפיע על ההלכה, כגון לגבי כפיית גט בטענת מאיס עלי.

אולם כאמור, נקודת המבט שלנו היא מצד העיסוק במקרא ובכוונות התורה, ובחלק זה ניתן להצביע על חוסרים מסוימים.

זנות בשוגג

פעמים רבות כוונות התורה מתבררות כדיון למדני קלאסי, שיכול היה להיאמר גם בבתי מדרשות שאינם עוסקים ב'רעיון של המצווה'. כך למשל בפרק הדין בזנות אשת איש בשוגג. כידוע אשת איש נאסרת לבעלה אם זינתה במזיד ומותרת לו אם זינתה באונס. השאלה היא מה הדין בשוגג ומה הדין באומרת מותר שהוא שוגג הקרוב למזיד. המחבר מביא את דברי המהרי"ק שלמד מהפסוק "ומעלה בו מעל" - בו ולא בה, מכאן שהמעילה האוסרת היא הבגידה

בבעל ולא בה'. ולכן העובדה שהיא סברה שהבגידה מותרת אינה עניין לאיסורה אצל בעלה. ה'לחם יהודה' תמה על המהרי"ק איך הוציא דין מדרשת הפסוקים אחר שנסתם התלמוד, אולם החיד"א (חיים שאל ח"א, מח) משיב על כך שזה אינו דרשה אלא: "אמנם יראה דסבר הרב מהרי"ק דכגון זו לא חשיב דרשא אלא קרא בהדיא כתיב". המחבר מוצא בזה הוכחה ניצחת לגישת הרעיון של המצווה, וכלשונו: "זוהי הבנה בפשט הכתוב המורה על כוונת התורה במצווה זו, דהיינו על גדר המצווה מבחינה מושגית, מה שמו"ר הג"ר גדליה נדל זצ"ל נהג לכנות בשם הרעיון של המצווה, וזה דבר שכל חכמי התורה שבכל דור ודור יכולים וצריכים לעסוק בו". לאור ההגדרות הנ"ל, דן המחבר בשאלות השונות של אומרת מותר, מתי נחשב מעילה בבעל ומתי לא.

למרות שהחילוק מבואר היטב, קשה לראות בו דרך מתודולוגית חדשה שאינה מצויה כבר עכשיו בפי החכמים. החילוק בין המעילה בה' למעילה בבעל וההשלכות ההלכתיות שלו, יכולות להיאמר על ידי כל הרגיל בתורת החילוקים ואין בכך יישום ייחודי של משנת 'הרעיון של המצווה'.

ושוב נציין כי הדיון ההלכתי כשלעצמו בהיר וחד, והמחבר גם נוהג בעין יפה בקורא ומעלה את כל הצדדים, גם אלו שאינם מסכים עמם. למשל, אף שהמחבר נוקט לגבי זנות בהסכמת הבעל כדעת הרב אלישיב שזה כן בכלל 'ומעלה מעל', מביא הוא באופן מלא את דברי האגרות משה המתיר, ומצמצם את הקושיות עליו ממעשה מרדכי ואסתר. לאורך כל הדרך הדיון מאוזן, מציאותי, חותר לאמת וחף מקידום של עמדות אישיות הרווח לעתים בסוגיות רגישות מעין אלו שהספר עסוק בהם. (אם כי, המחבר לא חת מלהביע דעתו בחריפות נגד אחד ממחברי זמננו שטעה בדבר משנה, ראה עמ' 230 בהערה).

האם שטיפת מוח היא אונס

בדרך אגב נעיר כי הרצון למצוא מקורות בדברי חז"ל לדיונים המתחדשים בעולמנו, מובן ובעל ערך רב. אבל לפעמים קשה למצוא מקור מתאים, ובמקרים אלו ייתכן שעדיפה הפרישה מהדרישה. במה דברים אמורים, בהמשך לאותו פרק מופיעה התייחסות למאמר של הרב שלמה דיכובסקי (תחומין לו עמ' 51) הדן במעמדה של "שטיפת מוח", האם היא כאונס. הנידון עלה בעקבות מקרים שמנהיגים רוחניים כריזמטיים פיתו בשרלטנות נשים שבאו לקבל את עצתם. הרב דיכובסקי כותב שניתן לראות בהן שוטות לדבר אחד ויש מקום להתירן לבעל. למאמר הנ"ל מצורפת חוו"ד פסיכולוגית המתארת את השפעתה של "דינמיקה קבוצתית" על חופש הרצון של היחיד.

המחבר משיג על דברי הרב דיכובסקי מהגמרא בפ' חלק המביאה שמנשה מלך ישראל אמר לרב אשי בחלום שאם היה הוא בזמנו, היה מגביה שפת חלוקו ורץ אחרי העבודה זרה. וכיון שמצינו שמנשה – אין לו חלק לעולם הבא, מוכיח המחבר שהשפעה חברתית אינה פוטרת מאחריות: "הרי זו דוגמא למצב של דינמיקה חברתית סוחפת ואע"פ כן אומרת המשנה

שלמנשה אין חלק לעוה"ב, כלומר שאין לו שום התנצלות בכך שהוא היה אנוס מכוח אותה השפעה חברתית".

הקישור לגמרא הנ"ל מקורי אבל על פניו קשה מאד להבינו. המקרה אצל מנשה מלך ישראל אינו שייך להשפעה חברתית אלא לקיומו של יצרא דעבודה זרה, טרם בוטל בידי אנשי כנה"ג. ברור שקיומו של יצר אינו פוטר מאחריות, כשם שיצרא דעריות שבימינו אינו פוטר. כל שאמר מנשה הוא שרב אשי חי בעולם בו יצר ע"ז כבר אינו קיים ולכן הוא תופס אותו כאדם הנמשך לדברים שאין בהם כל טעם, אך אילו היה חי בזמן מנשה היה חש היטב את הלהט העצום לעבוד ע"ז וייתכן שגם לא היה עומד בו. אך ודאי שגם בעולם בו יש יצר ע"ז, אין הוא מוחק את הבחירה החופשית כשם שיצרא דעריות אינו עושה זאת. (קשה להעלות על הדעת שהמחבר תופס את 'יצרא דעבודה זרה' כמצב חברתי שגורם לעבוד ע"ז). מכל מקום, אין לכך שום שייכות למקרה בו אדם נתון להשפעתה של כת ומאבד את יכולת השיפוט ואת הבחירה החופשית שלו. בשביל לדחות עמדה הרואה בשטיפת מוח אונס, יש להסתמך על חומר מקצועי משמעותי וגם על חומר הלכתי. שניהם חסרים מעט באותו דיון.

סירוס אחר סירוס בזקן ובסריס

דוגמא נוספת שמציין המחבר עליה כי היא "דוגמא מובהקת למושג 'רעיון המצווה' שלמדנו ממו"ר הג"ר גדליה זצ"ל" היא לעניין סירוס (עמ' 54). בגמ', שבת קי, מובאת הו"א שבזקן אין איסור סירוס לפי שאינו יכול להוליד. תוס' שואל שהרי בסריס אנו אוסרים 'סירוס אחר סירוס' ומדוע בזקן אנו מתירים, ומתרץ 'הכא לא שייך למיסר משום מסרס אחר מסרס דזקנה לאו סירוס היא'. הקושי בהבנת דברי התוס' הוא רב. הלא אם הזקנה אינה סירוס כ"ש שאסור לסרס עכשיו, אלא ע"כ שהזקנה מחשיבתו כסריס, וא"כ מ"ש מסירוס אחר סירוס שאסור. הרשב"א מיישב: "ואיכא למימר דאין הכי נמי שמסרס אחר מסרס גזירת הכתוב הוא וטעמא דקרא משום שכל שכיוצא בו, כלומר בחור שכמותו, מוליד, וזה מסרסו, אין ניכר שהיה סריס מתחילתו, ונראה כמסרסו עכשיו, ולפיכך אסריס הקפיד הכתוב, אבל זקן שאין ראוי להוליד לפי דרכן של בריות שוב לא הקפידה תורה בסירוס דידיה".

על דברי הרשב"א הללו אומר המחבר כי הינם דוגמא מובהקת למושג 'רעיון המצווה'. ומבאר כי בלי להיכנס לטעם איסור סירוס, הרעיון שלו הוא שאין לפגוע ביכולת ההולדה, אולם מי שאינו בעל יכולת הולדה, פגיעה באברי ההולדה אצלו כמוהם כפגיעה בסתם אבר. וכך מתירה הגמ' בזקן אבל בסריס, משום שמושא הסירוס הוא בעל יכולת הולדה באופן עקרוני אלא שסירוסו, נראה המסרסו כמי שפוגע ביכולת ההולדה.

ושוב, החילוק עצמו מעורר מחשבה וראוי לדון בו, אך עדיין עולה ההערה, האם חילוק זה בין סריס לזקן לגבי סירוס אחר סירוס, לא יכול היה להישמע גם בלי השיוך למושג המורחב "כוונות התורה". לכאורה, קשה למצוא בו חידוש החורג מגבולות גדר האיסורים הנידונים באופן תדיר בקרב הלומדים.

גדרי חיוב פריה ורביה

בפרק העוסק במצוות פרו ורבו וגדריה, מציע המחבר ביאור למחלוקת שמצינו בגדר קיום פו"ר - ב"ה אומרים בן ובת, ב"ש אומרים שני בנים, ור' נתן סובר או בן או בת. לדבריו הם נחלקו האם הרעיון של המצווה הוא לקיים את המשך הדורות, כלומר, לשמר את גודל האוכלוסיה, להגדיל אותה, או שהאדם חייב רק לקחת חלק בהמשך הדורות. ב"ה סברו שעליו לשמר ולכן איש ואשה צריכים להוליד בן ובת, ב"ש (להבנת רוב הראשונים ששני זכרים דווקא) סברו שעליו להגדיל שהרי אמרו שני זכרים וכדי להגיע לכך צריך בדרך כלל בממוצע ארבע לידות, ולר' נתן מספיק לקחת חלק ולכן די בבן או בת. במקרה זה המחבר אף מרחיב את הדיון לפסוקי התורה, לציווי פרו ורבו של אדם הראשון, של נח, ובשאלה האם אפשר לקשור את הציווי למלא את הארץ שהיה קריטי בזמנם גם לזמננו.

אך מבלי לדון בגוף הביאור, די פשוט שהסבר זה במחלוקת התנאים עולה בקו אחד עם דרך החשיבה המקובלת בהבנת גדרי המצוות.

מה שלכאורה חסר בפרק על פרייה ורביה הוא דיון על רמת המאמץ הנדרשת מבני זוג כדי להביא ילדים לעולם. האם פעולות מלאכותיות כמו הפרייה חוץ גופית שכרוכות בסבל לאישה, הן בכלל החיוב או שאין בכלל החיוב אלא ביאה רגילה וכל השאר הוא הידור בלבד. דיון בזה היה עשוי לעלות דווקא מתוך בחינה של "רעיון המצווה". המחבר אמנם דן בחובת האשה בפו"ר ובשאלת חובתה של האשה ביחס לחוב בעלה, ובגדרי חיוב 'לערב אל תנח' אך הדיון ההלכתי מסתכם במספר הילדים שיש להביא לעולם, בדחיית גיל הנישואין, ובדחיית הולדת הילדים. (אגב גררא נציין כי במסקנות להלכה מובאת שיטה שחיוב 'לערב' הוא רק בן ובת, שיטה שלא נמצאת בגוף הפרק ולא נודעו מקורותיה).

אישות, פורמליזם וכוונות התורה

הדיבור על כוונות התורה אמור לבזוק מידה רבה של מהותנות על הדיונים ההלכתיים. אך בספר נראה שהדיון ההלכתי אינו נחלץ מהפורמליזם. בפרק "לתקנת עגונות" (עמ' 317) מבקש המחבר להציע הצעה מערכתית לפתור, או לכל הפחות לצמצם, את בעיית העגינות, על ידי כתיבת גט מראש, כשהוא מסקל את כל הבעיות הנקרות בפני גט מעין זה - ברירה, תנאי בגט, גט ישן, שמא פייס וכו' - תוך השוואה להצעות דומות שהוצעו על ידי חכמי ישראל. בסעיף 'כוונות התורה' נמצא כמתבקש את העקרון שלימדונו חז"ל 'משום עיגונא אקילו בה רבנן', מלווה בביאור יפה על היחס בין קדושת הנישואין ודין 'אין דבר שבערווה פחות משניים', ובין הערך המקביל שהאשה לא תיכלא בתוך הנישואין מבלי יכולת לצאת.

אלא שלאורך כל הדיון המחבר לא מצא לנכון להתייחס לבעיה המהותית הקיימת בכך שאדם נשוי לאישה כשכל העת מונפת על הברית חרב הגט המותנה. זהו מצב של נישואין ששוברם בצידם. האם אין בכך משום סתירה למוחלטות של ברית הנישואין והנאמנות הבלתי מותנית שעומדת בבסיסם. עושה רושם שהמחבר רואה ברגישות זו - העולה לעתים מפי חיילים היוצאים לצבא שאינם מעוניינים בהפקדת גט - בעיה פסיכולוגית גרידא, והוא אינו מסתייג גם מפני

האפשרות שכל אדם יפקיד גט מעין זה כדי למנוע מצב בו הוא נפצע חלילה בתאונת דרך ונכנס למצב וגטטיבי (צמח).

ברור אמנם שאפשר לדחות זאת ולומר שאין הצר שווה בנזק האלמנות החיות, אך היה מצופה שזה יעלה לדיון במסגרת כוונות התורה. ניתן היה לצרף בעיה זו לבעיית 'גט ישן', שייתכן מאד שחז"ל ראו בה בעיה מהותית שהאדם חי עם אשה כשיש גט כתוב על נישואיהם. בספר, הפתרון לבעיית גט ישן הוא פורמליסטי: כותבים בו שהגט חל רק אחרי הבעילה האחרונה, משום שאת הבעיה הוא מצמצם רק לשאלת הייחוס של הבן. זו כמובן עמדה מקובלת, אך יש בכל זה כדי ללמד שכוונות התורה הנידונות בספר אינן כוללות תפיסה מהותנית יותר של ההלכה.

ירידת ערך הכתובה

אחד הפרקים המרשימים בספר הוא הדיון על ערך הכתובה בזמננו. הבעיה ידועה, מאתיים זקוקים כסף צרוף אינם צמודים לשום מדד ואין להם כל פשר בימינו. אולם בעוד שהדיון ההלכתי עשיר, מעמיק ומאיר עיניים, ובסופו גם מועלית הצעה מעשית להצמיד את הכתובה למדד יוקר המחייה (המחבר גם פותר את בעיות הריבית שיכולות לצוץ), הרי שהמשא ומתן בכוונות התורה קצר מדי. לטענתו הרעיון של המצווה הוא לתת לגרושה דמי מחייה לשנה. המקור הוא מכך שהכתובה, למאן דאמר כתובה דאו', נלמדת מקנס המפתה, ושם כוונת התורה (לפי הצעת המחבר) לתת למפותה אפשרות להתקיים בלי בעל, היות ומשאירה בעולה ללא תומך. כשלכך מצטרף חישוב הר"ש משאנץ במסכת פאה שמאתיים זוז הם מחייה לשנה. הקורא היה מצפה כאן להרחבה בנוגע לתלות האשה בבעל בימינו, האם עדיין זקוקה האשה למחייה כשהיא נשאת בלי בעלה. שנית, היה מעניין לבחון את היחס בין טעם זה לטעם אחר המפורש בגמרא "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה" ובחינה זו אינה מקבלת את מקומה הראוי.

לסיום

לא נוכל לכלוא שפתנו מלהזכיר שספר שכותרת "אישות, הלכה וכוונות התורה", כמעט מתבקש שיכלול גם התייחסות להלכות אישות - במובן הפשוט - על פי כוונות התורה. במיוחד שהלכות אלו, המבוארות בשולחן ערוך או"ח ר"מ, תלויות אולי יותר מכל הלכה אחרת בכוונות התורה ובתפיסת הרעיון של המצווה, מצוות אישות. דינים רבים בהלכות אישות תלויים בהבנות שונות בנוגע לרעיון המצווה, וזוהי קרקע פורייה לחיבור העוסק באישות, הלכה וכוונות התורה.

לסיום, דומה שהחיבור בין מצוות התורה והלכותיה לכוונות התורה, ולימודם של אלו מתוך מקורות התורה ופשטיה, ממתינים עדיין בקרן זוית. המחבר פותח לנו כיוון דרך ובית שער למלאכה הנצרכת, אך את עיקר עבודתו השקיע בהלכה ובה הפליא לבאר ולחדש בסוגיות אקטואליות רבות.

תודה לידידי הרב משה גרינהוט על עזרתו הגדולה בהכנת המדור.

